

Голові спеціалізованої вченої ради Д 14.053.01
у Житомирському державному університеті
імені Івана Франка

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора педагогічних наук,
професора, члена кореспондента НАПН України
Лук'янової Лариси Борисівни на дисертаційне дослідження
Красовської Ольги Олександрівни «Теоретичні та методичні
засади професійної підготовки майбутніх учителів початкової
школи у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій»,
представленого на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук
за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти**

1. Актуальність теми виконаної роботи та зв'язок із планами відповідних галузей науки

Тема рецензованого дослідження поза усяким сумнівом є надзвичайно актуальною. Передусім тому, що проблема професійної підготовки вчителя початкових класів завжди перебувала в центрі уваги педагогічної громадськості. Проте на сучасному етапі розбудови гуманістичної, особистісно-орієнтованої системи вищої освіти вона набула особливої актуальності. Адже саме від професійної компетентності вчителя початкових залежить ефективність розвитку творчого потенціалу дитини.

Слід зазначити, що формування творчої особистості набуває особливого значення в умовах соціально-економічних реформ. Саме тому у Концепції Нової української школи всебічний розвиток особистості, розкриття і реалізація її творчого і духовного потенціалу у різних видах діяльності визначені стратегічним завданням.

Водночас в українському науково-педагогічному просторі давно точаться дискусії щодо доцільності удосконаленні змісту професійної підготовки майбутнього вчителя. Й зокрема вчителя початкової школи. Так О.Я. Савченко доводить необхідність оновлення змісту підготовки вчителів за принципом цілісності, системності та інтеграції; врахування тих процесів, які визначають діяльність сучасної початкової школи.

Потреби в удосконаленні змісту підготовки майбутнього вчителя початкової школи пов'язані з різними аспектами модернізації цієї освітньої ланки: підтримкою ідей дитиноцентризму у навчанні, запровадження принципів компетентнісного та особистісно-зорієнтованого підходів у навчанні молодших школярів, впровадження інноваційних технологій у навчальний процес початкової школи – усі зазначені аспекти певною мірою висвітлені у дисертації О.О.Красовської.

Слід додати, що проблеми удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи розглядаються в різних аспектах. Спільним в усіх дослідженнях є думка про те, що сучасний розвиток шкільної

освіти України, формування нової моделі початкової школи зумовлює потребу в ґрунтовному аналізі й переосмисленні теоретико-методичних й концептуальних засад підготовки майбутнього вчителя початкових класів, забезпечення її відповідності викликам часу.

Актуальність рецензованої дисертації посилюється й тим, що майбутніх учителів початкової школи необхідно навчити орієнтуватися в системах, технологіях, методиках, несхожих одна на одну, адекватно оцінювати їх, зробити правильний вибір на шляху впровадження педагогічних технологій у навчальний процес початкової школи.

Недаремно у початковій школі країн Євросоюзу в галузі мистецької освіти сьогодні спостерігаються такі тенденції: включення мистецької освіти як обов'язкового компоненту до програм початкової освіти; інтегрування компонентів змісту мистецької освіти у зміст інших дисциплін (історія, література, мови, фізичне виховання тощо).

Зважаючи на це, дисертаційне дослідження О. О. Красовської «Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій», є актуальним і своєчасним.

Важливо відзначити, що дисертаційне дослідження виконано у межах комплексної теми «Формування професійної компетентності майбутніх учителів в умовах європейської інтеграції», яка розробляється кафедрою педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка (РК № 0110U002110). Це підтверджує теоретичну та практичну значущість роботи.

2. Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації

Дисертанткою:

- обґрунтовано концептуальні засади й розроблено та експериментально перевірено структурно-функціональну модель професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій;

- визначено зміст і структуру професійної готовності майбутніх педагогів початкових класів до мистецько-освітньої діяльності, визначено критерії, показники та рівні її сформованості;

- створено й упроваджено у навчально-виховний процес науково-методичне забезпечення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

3. Нові факти, одержані здобувачем

Дисертаційна робота О.О. Красовської є комплексним теоретико-експериментальним дослідженням, у якому на міждисциплінарному рівні обґрунтовано теоретико-методологічні засади професійної підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» до мистецько-освітньої діяльності як цілісної педагогічної системи; вперше розроблено концептуальні засади і

структурно-функціональну модель професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій.

Окрім того у дослідженні О. О.Красовської *удосконалено* змістові характеристики інноваційних технологій, зміст, організаційні форми шляхом упровадження інноваційного середовища професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи до мистецько-освітньої діяльності; уточнено сутність понять «мистецька освіта», «професійно-педагогічна підготовка майбутнього вчителя початкової школи у галузі мистецької освіти», її функції, принципи, зміст, інноваційні педагогічні технології. *Подальшого розвитку* набули теоретичні положення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти, обґрунтування наукового уявлення про мистецьку компетентність учителя початкових класів, систематизація інноваційних технологій навчання студентів, сутнісні ознаки структурно-функціональної моделі професійної підготовки педагогів початкової освіти до мистецько-освітньої діяльності.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Аналіз змісту дисертації, автореферату та публікацій О. О.Красовської є підставою для висновку про наукову обґрунтованість й достовірність викладених автором результатів.

Грунтовне вивчення джерельної бази (512 найменувань, з яких 30 іноземною мовою), здійснене здобувачкою уможливили виокремлення обґрунтованих суперечностей, на розв'язання яких було спрямовано дослідження. Аналіз зазначених джерел дав змогу дисертантці досить об'ємно висвітлити сукупність аспектів досліджуваної проблеми, зокрема наукові підходи до змісту, форм, методів підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій. Здійснений автором системний аналіз наукових джерел за темою дисертації дав змогу обґрунтувати методологічні засади дослідження; уточнити базові поняття, їх взаємозв'язки та взаємозумовленість, розкрити сутність, структуру, ознаки професійної готовності майбутніх педагогів початкових класів до мистецько-освітньої діяльності, визначити критерії, показники та рівні її сформованості.

Викладений у вступі науковий апарат дає можливість цілісно уявити авторське бачення розв'язання досліджуваної проблеми, його алгоритм, інструментарій, способи інтерпретації отриманих результатів.

Одержанню достовірних і обґрунтованих результатів сприяло застосування комплексу теоретичних і емпіричних методів наукового дослідження, серед теоретичних найбільш продуктивними стали: аналіз

(ретроспективний, порівняльний) філософської, психолого-педагогічної, методичної, нормативної літератури з теми дослідження, узагальнення, систематизація, порівняння та зіставлення різних наукових поглядів на досліджувану проблему; порівняння, систематизація, узагальнення, моделювання; серед емпіричних – педагогічний експеримент; спостереження, діагностичне опитування, анкетування, бесіди, інтерв'ювання, тестування, самооцінка, експертна оцінка, вивчення документів і продуктів діяльності для діагностики рівня готовності майбутніх педагогів початкових класів до мистецько-освітньої діяльності; методи математичної статистики для перевірки відповідності емпіричних даних законам нормального розподілу, факторний аналіз.

Вибір методів дослідження обумовлено визначеною метою й адекватний завданням, які розв'язує автор. Отримані експериментальні дані та результати їх опрацювання вказують на ефективність реалізації розробленої структурно-функціональної моделі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій.

Новизна і вірогідність загальних висновків дисертації підтверджуються результатами теоретичного та експериментального етапів дослідження, здійснених дисертанткою, і загалом не викликають сумніву.

Дисертацію О. О.Красовської написано на належному науковому рівні. Здобувачка володіє теорією проблеми і методами її дослідження. Позитивне враження справляє оформлення роботи, вміщені в ній табличні матеріали.

Зміст автореферату відображає зміст дисертації та досить ємко висвітлює суттєві її аспекти, основні положення та висновки.

Рівень апробації результатів дослідження є також достатнім і підтверджується участю дисертантки у понад 30 науково-практичних конференцій різного рівня.

5. Значення для науки і практики отриманих автором результатів

Значення одержаних результатів для педагогічної науки визначається, передусім тим, що наукові здобутки О. О. Красовської, зокрема наукові і практичні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти складають теоретичну і методичну базу для подальших досліджень з проблеми підготовки вчителя в умовах неперервної освіти.

Слід зазначити, що результати дослідження О. О.Красовської впроваджено в навчально-виховний процес в навчальний процес Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка № 1726 від 22. 06. 2016 р.), Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка № 564/2 від 24. 04. 17 р.), ПВНЗ «Міжнародний

економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (довідка № 031/971 від 04. 05. 2017 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-29/02/961 від 24. 03. 2016 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 173 від 10. 03. 2016 р.), Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка (довідка № 05-16/66 від 20. 05. 2016 р.), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка № 17/15 – 1852 від 30. 06. 2016 р.).

6. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації

Теоретичні положення, експериментальні дані, висновки можуть застосовуватися у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів, у закладах післядипломної педагогічної освіти, у процесі розроблення нормативних документів, створенні науково-методичного супроводу для підготовки вчителів початкової школи.

7. Оцінка змісту дисертації та її завершеність

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, значною мірою забезпечуються структурою роботи, яка відображає концептосферу точки зору дослідниці. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до розділів, загальних висновків, додатків та списку використаних джерел. Логіка і послідовність викладу тексту праці відповідає вирішенню поставлених завдань дослідження.

Складний, інтегративний характер предмету дослідження обумовили особливості розроблення його теоретико-методологічних засад, які у дисертації О. О.Красовської визначено на рівні філософської методології, рівні загальнонаукової методології та на конкретнонауковому рівні й представлено у вступі та першому розділі – «Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти».

У розділі з'ясовано стан досліджуваної проблеми в педагогічній теорії та практиці, обґрунтовано методологічні засади дослідження; уточнено базові поняття, їх взаємозв'язки та взаємозумовленість. Розкрито роль мистецької освіти як суспільного явища, а також по трактовано виховання мистецтвом в педагогіці як становлення людини, гуманного ставлення до світу. Відповідно до логіки аналітико-пошукової роботи, уточнено сутність базових понять дослідження: «культура», «духовність», «мистецтво», «освіта» як складових мистецької освіти та висвітлено етапи професійно-педагогічного становлення майбутнього вчителя початкової школи у галузі мистецької освіти.

О.О.Красовська демонструє належну структурованість наукового мислення. Розкриття сутності поняття «мистецька освіта», як базової категорії

здійснювалося на основі аналізу філософських, психолого-педагогічних та методичних джерел. Зіставлення концептуальних підходів до інтерпретації даного концепту було визначальним для дослідниці, оскільки забезпечило поглиблення й конкретизацію його змісту, що тлумачиться як процес і результат навчання, виховання, розвитку і саморозвитку особистості, спрямований на формування її духовної культури та художньо-творчої самосвідомості.

Слід зазначити, що належна увага в дисертації приділена філогенезу проблеми мистецької освіти у вітчизняній і зарубіжній педагогічній думці. Отже робота містить докладний екскурс у теорію проблеми, що цілком відповідає завданням дослідження такого рівня. З метою виявлення теоретико-методологічних і методичних засад оновлення мистецької освіти здійснено історичний огляд її становлення та виявлено тенденції розвитку.

Окрім того в дисертації здійснено висвітлення досвіду професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи у галузі мистецької освіти у країнах Європейського Союзу, що також є, на нашу думку, доцільним кроком. На основі аналізу зарубіжного досвіду визначено основні тенденції державної підтримки розвитку мистецької освіти; зростання ролі неперервності професійної підготовки вчителя у галузі мистецької освіти; застосування міждисциплінарного підходу до розроблення змісту національних освітніх програм професійно-педагогічної підготовки, який полягає у створенні перехресних шляхів між мистецьким та іншими компонентами навчання студентів; поширення явища академічної мобільності в окремих країнах Європейського Союзу. Окрему увагу дослідниця приділяє розгляду методологічних підходів до вивчення проблеми впровадження інноваційних технологій у професійній підготовці майбутніх педагогів початкових класів у галузі мистецької освіти.

Позитивне враження справляє другий розділ «Концептуальні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій», де викладено три основних взаємопов'язаних концепти дослідження: *концепція* професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій; *структурно-функціональна модель* цієї підготовки та *готовність* майбутнього вчителя початкової школи до мистецько-освітньої діяльності як результат відповідної підготовки.

В основу авторської концепції покладено базові ідеї світоглядного, методологічного та ціннісного характеру, що є підґрунтям реформування вищої педагогічної освіти (гуманітаризації і гуманізації, інформатизації, неперервності та ступеневості мистецької освіти). Такий підхід уможливив створення моделі як сукупності взаємопов'язаних блоків (цільового, теоретико-

методологічного, організаційно-методичного, діагностично-результативного), що послідовно відтворюють специфіку і внутрішню організацію педагогічного процесу.

Нам імпонує авторське тривимірне представлення професійної готовності майбутніх учителів початкової школи до мистецько-освітньої діяльності: особливе інтегроване особистісне утворення, якісний показник результату професійної підготовки, системна характеристика діяльності.

У третьому розділі – «Методичні засади реалізації інновацій у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти» дисертантка розкриває критерії відбору та методичні особливості реалізації інноваційних педагогічних інноваційних технологій у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти. Серед таких технологій найбільшу увагу О.О. Красовська приділяє інформаційно-комунікаційним, інтенсивним, інтегративним технологіям, технологіям контекстного навчання та художньо-педагогічним креативним технологіям.

Ми поділяємо точку зору дисертантки щодо важливості такого критерію відбору інноваційних технологій навчання для професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи як вплив інновацій на формування компетентностей, необхідних майбутньому вчителю для успішної педагогічної діяльності

У розділі представлено обґрунтовані методичні засади професійної підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій. Такими засадами, що у найбільшому ступені впливають на ефективність досліджуваного процесу дисертантка вважає створення інноваційного середовища. І, що особливо є цінним, на нашу думку, це педагогізація або як трактує автор - інноваційно-педагогічне спрямування змісту методико-мистецьких дисциплін у вищій школі.

Достовірність і новизна дослідження забезпечуються ретельною дослідно-експериментальною перевіркою висунутих теоретичних положень, у результаті якої отримані нові дані про сформованість компонентів професійної готовності майбутніх учителів початкової школи до мистецько-освітньої діяльності, представлені автором у четвертому *«Діагностика професійної готовності майбутнього вчителя початкової школи до мистецько-освітньої діяльності»* й п'ятому *«Організація та проведення дослідно-експериментальної перевірки ефективності структурно-функціональної моделі процесу професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій»* розділах дисертації.

У зазначених розділах представлено методики, за якими здійснювалися етапи експерименту; охарактеризовано сучасний стан підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» до мистецько-освітньої діяльності у

вищих навчальних закладах України; визначено критерії та рівні професійної готовності майбутнього вчителя початкових класів до мистецько-освітньої діяльності; здійснено моніторинг сформованості її провідних компонентів на констатувальному етапі експерименту та здійснено впровадження авторської моделі й висвітлено його результати, а також визначено перспективи використання у навчально-виховному процесі вищої школи.

Такий алгоритм дослідження дозволив виявити на констатувальному етапі певні прогалини у змістовому та процесуальному компонентах програми професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів у галузі мистецької освіти, що й засвідчили низькі рівні готовності до мистецько-освітньої діяльності у досліджуваних категоріях студентів.

Дисертантка виходить з гіпотетичного припущення й підтверджує його результатами здобутими після завершення формувального етапу експерименту, що ефективність професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до мистецько-освітньої діяльності можна суттєво підвищити за умови розроблення й впровадження відповідної структурно-функціональної моделі, створеної з урахуванням загальнонаукових, конкретно наукових підходів й сукупності потребнісних, особистісних компонентів.

Особливо цінним, на наш погляд, є практичне значення результатів дослідження, яке полягає у створенні і впровадженні науково-методичного забезпечення професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи; апробації навчально-методичних комплексів нормативної дисципліни «Образотворче мистецтво з методикою викладання у початковій школі» та спеціальних навчальних курсів «Методика викладання освітньої галузі «Мистецтво» та «Методика викладання інтегрованого курсу «Мистецтво» для майбутніх фахівців спеціальності 013 «Початкова освіта».

У мовностилістичному оформленні дисертації враховано особливості наукового стилю мовлення. Логічну структурованість роботи забезпечують висновки та узагальнення, а також унаочнюють таблиці та діаграми.

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації

Загалом позитивно оцінюючи наукове і практичне значення здобутих дисертанткою результатів, слід назвати деякі дискусійні положення, а також висловити окремі побажання:

1. Має місце певна некоректність складових наукового апарату. Зокрема, тема, предмет і завдання № 2 дослідження сформульовані практично ідентично. Окрім того, дещо порушено логіку між завданнями та викладом їх вирішення у тексті дисертації, зокрема завдання №1 передбачає з'ясування стану досліджуваної проблеми у діяльності ВНЗ, а його реалізація представлена тільки у IV Розділі.

2. Гіпотеза дослідження є одним із методів розвитку наукового знання, яке завжди передбачає пошук нового в науці та практиці, певний оптимальний варіант із кількох можливих, коли передбачається, який саме засіб розв'язання педагогічного завдання є найбільш ефективним, які з умов є провідними, похідними або коригуючими. На нашу думку, гіпотеза рецензованого дослідження сформульована як перелік психолого-педагогічних умов, що утруднює визначення вагомості впроваджених впливів на формування досліджуваної якості.

3. Крок дисертантки щодо виокремлення в окремий підрозділ питання мистецької освіти як складової професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи вважаємо цілком слушним. Проте у тексті підрозділу переважає представлення базових понять дослідження, тоді як аналіз місця й ролі мистецької освіти у змісті професійної підготовки, її роль у формуванні професійної компетентності представлено дуже звужено.

4. Висвітлення зарубіжного досвіду з досліджуваної проблеми є надзвичайно актуальним. Проте, на нашу думку, доцільно було би спочатку виокремити критерії аналізу і вже за ними здійснювати вивчення. Тоді як представлений варіант більше нагадує перелік процесів і явищ, що мали місце у різних країнах, у різний час, аніж системний аналіз досвіду професійної підготовки майбутнього вчителя як то зазначено у назві підрозділу.

5. Не викликає заперечення, постульоване положення щодо доцільності використання інноваційних технологій у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти. Не зрозумілою є позиція дисертантки щодо **назви** III Розділу «Реалізації *інновацій* ...» та включення до змісту Розділу п. 3.1. «*Інноватизація професійної підготовки ...*» оскільки у розділі йдеться про сукупність *інноваційних технологій*, а у тексті підрозділу не йдеться про інновації змісту професійної підготовки досліджуваних категорій фахівців, до того ж використання терміну «інноватизація» вважаємо некоректним.

6. Оскільки експеримент здійснювався з достатньо великою групою учасників (602 особи), у восьми ВНЗ з різних областей України, провести самостійно усю експериментальну діяльність дисертантка, очевидно, не мала можливості, отже до роботи залучалися «експериментатори» - викладачі цих закладів. Вважаємо, для забезпечення «чистоти експерименту» доцільно було розкрити методику їх підготовки для участі в експерименті.

7. Стрімкий розвиток науки і технологій призводить до швидкого застарівання знань, умінь й навичок, здобутих під час навчання у ВНЗ. Отже у дослідженні доцільно було би приділити увагу питанню мотивації й прищеплення навичок до самоосвіти впродовж життя.

8. Висвітлення змісту професійної підготовки майбутніх учителів у галузі мистецької освіти дисертантка репрезентує через такі дисципліни як музичне мистецтво, основи хореографії, екранне мистецтво, художня творчість, усна народна творчість та ін. На нашу думку, вивчення цих дисциплін набуло би більшої ефективності за умови залучення можливостей неформальної освіти, яка нині є надзвичайно перспективним напрямом, залишається мало дослідженою.

Висловлені зауваження не знижують загального позитивного враження від дисертаційного дослідження.

9. Повнота викладання результатів в опублікованих працях

Основні положення дисертації О.О. Красовської достатньо повно висвітлені у 72 наукових публікаціях, серед яких 1 монографія, 4 розділи у колективних монографіях, 2 навчально-методичних посібники, 4 методичних посібники, 28 статей, опублікованих у провідних фахових виданнях України, 6 – у зарубіжних наукових періодичних виданнях, 27 статей і тез у збірниках наукових праць. Наукові положення, висновки та рекомендації достатньо повно викладено в означених друкованих працях.

10. Ідентичність змісту автореферату і основних положень дисертації

Структурна побудова і зміст автореферату ідентичні основним положенням дисертації. Наукові положення, висновки й рекомендації, наведені в авторефераті, належним чином розкриті й обґрунтовані в рукописі дисертації О. О.Красовської.

11. Висновок

Аналіз дисертації, автореферату та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що дослідження Ольги Олександрівни Красовської «Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій» є завершеним, фундаментальним, самостійним науковим дослідженням, яке має наукову новизну, теоретичне і практичне значення. У роботі отримано нові науково обґрунтовані результати, які дали змогу автору здійснити комплексне вирішення важливої проблеми, що полягало в науковому обґрунтуванні, розробці та реалізації теоретичних і методичних основ підготовки майбутнього вчителя початкової школи у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій.

Враховуючи актуальність, новизну, значущість результатів дослідження для

педагогічної науки й практики, дисертація О. О. Красовської «Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи у галузі мистецької освіти засобами інноваційних технологій» заслуговує на позитивну оцінку, відповідає вимогам п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів» затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р. зі змінами та доповненнями згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р. щодо докторських дисертацій та іншим інструктивним вимогам МОН України щодо докторських дисертацій, а її автор – Красовська Ольга Олександрівна – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти.

Офіційний опонент

доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
директор Інституту педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України

Л.Б. Лук'янова